

JAPON VE TÜRK MODERNLEŞMELERİNİN KARŞILAŞTIRMALI TARİHİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME GERÇEKTEN “JAPON MUCİZESİ” vs. “TÜRK USÛLÜ” MÜ?

Hasan AKSAKAL
İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü Doktora Öğrencisi
ha_aksakal@yahoo.com

Özet

Bu çalışma, ‘Batı dışı modernlik’ kavramı bağlamında Türk ve Japon modernleşmelerini ele almaktadır. Batılılaşmadan modernleşmenin mümkün olduğuna inanan Türk muhafazakâr düşüncesi, Japonya’yı, tanıdığı ilk günden itibaren bir model olarak görmüştür. Buna göre, Japonya, gelenek ve değerlerinden taviz vermeden modernleşmeyi başarmıştır. Bu uzak ülkenin ekonomik dinamizminden etkilenen Türk entelektüeli, “Japon mucizesi”ne derin bir saygı ve hayranlık duymuştur. Ancak, Meiji Restorasyonu baz alınarak Japon modernleşme tarihi ele alındığında, batılılaşma sorununun toplumsal ve kültürel yaşamda nasıl bir ektide bulunduğu ve Japon düşüncesinde ne gibi değişimlere yol açtığı anlaşılmaktadır. Muhafazakâr modernleşmeyle aşırı batılılaşma arasında cereyan eden salınım, Türk modernleşmesiyle kıyaslama yapmayı anlamlı kılmaktadır. Bu konuda yaptığımız değerlendirmede, Osmanlı-Türk modernleşmesiyle -özellikle II. Abdülhamid ve Atatürk dönemleri dikkate alınarak- karşılaştırıldığında, “Japon mucizesi”nin, sanılandan görece başarısız olduğu ve “alaturka” modernleşmeden çok da farklı olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte çalışmada, çeşitli reform örnekleri ve dönemsal-yapısal özellikler, tarihsel gelişmeler çerçevesinde ele alınarak değerlendirilmekte ve iki ülkenin siyasal-kültürel deneyimlerine ilişkin bazı tespitlerde bulunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: batı dışı modernlik, Osmanlı-Türk modernleşmesi, Japon modernleşmesi, Meiji Restorasyonu, muhafazakârlık, uluslaşma.

A REVIEW ON COMPARATIVE HISTORY OF JAPANESE AND TURKISH MODERNIZATION IS IT REALLY “JAPANESE MIRACLE” vs. “ALATURCA”?

Abstract

This study discusses Turkish and Japanese modernizations in the context of ‘non-Western modernity’ conception. Turkish conservative thought has regarded Japan as a model for its way of thinking of modernization, not through Westernization. According to this, Japan completed the modernization process successfully without compromise of its customs and values. Turkish intellectuals, who were impressed by economical dinamism of this very far country, have respected and admired “Japanese miracle”. However, considering Japanese modernization history based on Meiji Restoration, it becomes clear how westernization issue affected social and cultural life and led a difference in Japanese thought. Constant shifts between conservative modernization and excessive westernization makes the comparison of Ottoman-Turkish and Japanese modernizations significant. The assessments show that –considering especially Abdulhamid II and Kemalist era- “Japanese miracle” is not more successful and not so different than “a la Turca” modernization comparing to Ottoman-Turkish modernization. Moreover, in this study, various reform models and periodical-structural features are discussed based on a framework of historical developments and the study includes notes on two country’s political-cultural experiences.

Key Words: non-western modernity, Ottoman-Turkish modernization, Japanese modernization, Meiji Restoration, conservatism, nationalization.

GİRİŞ

(...)

Türkiye’de ‘Japonya Yılı’ olarak kutlanan 2010’da, bu uzak ülkeye duyulan sempati ve merak yeniden gündemin ön sıralarına geldi. Bununla birlikte yüz yılı aşan ilişkilerin bütününe baktığımızda Türkiye’deki Japonya algısı, neredeyse tamamen olumludur ve bu durum büyük ölçüde Japonya’da da müteakiliyet taşımaktadır. Bu iyi niyetlerle bağıntılı olarak, çok uzun zamandan beri konuşulagelen “Japon mucizesi”, Türk modernleşmesi üzerine kalem oynatan pek çok kişi tarafından deniz feneriymişçesine yararlanılabilecek bir malzeme olarak kabul edilmiş; “Japonya gibi olabilme” özlemi, romantikleşen bir düzlemde değerlendirilmiştir. Bu konuya bazı değiniler çerçevesinde dikkat çekme isteği, çalışmamızın çıkış noktasını oluşturmaktadır.

“Batılılaşmadan modernleşmek mümkün müdür?” (Picken, 2004: 170-179; Sainai, 1964) Karşılaştırmalı tarihsel sosyolojinin anlamlı kıldığı bu soruya net bir cevap verebilmek hâlâ kolay değilse de, birçok akademik çalışmaya göre sonuç “hayır” yönündedir. Ancak yine de, Türk düşüncesinin önünde Batı dışı bir modernleşme yönteminin mümkün olduğu kanaati ve bunun ideal tipi olarak Japonya örneği durmaktadır. Son yüzyıla kadar neredeyse hiçbir ilişkinin bulunmadığı bu iki farklı coğrafyanın ve kültürün, birbiri için hangi yönlerden ve nasıl bir örnek teşkil edebileceği başka bir tartışma konusu olmakla birlikte, genel kaniya göre, Japonya hem geleneklerine bağlı kalabilmiş, hem de bir dünya gücü olma yolunda epey mesafe kat etmiştir. Ve bu, Türk entelektüeli için yeterince önemli bir veridir. En azından Türk entelektüeli ve yarı-aydın kesimleri için Japonya imajı bu meyandadır. Pekiyi bu algı-yorum gerçeğe ne derece yakındır? Veya Japonya, modernleşme sürecinin seyri bakımından Türkiye’den ne ölçüde öndedir? Çalışmamızda bu konuyu da tartışmak istiyoruz.

Japonya’nın 1905’te kazandığı Rus Savaşının haberi, Türk düşüncesi için modernleşme konusunda yüzyıl boyu sönmeyecek bir ateş yakmış ve Doğu’nun bu yeni gücü, daha o tarihlerden itibaren büyük bir merak ve saygıyla izlenmiştir. Bahsettiğimiz ilgi ve takdir duygusu daha ilk günlerden itibaren o raddeye varmıştır ki, Mehmet Akif *Safahat*’ında Japonlar hakkında adeta bir asr-ı saadet tasvirinde dahi bulunacaktır.¹ Benzer yorumları, Ziya Gökalp’te, Peyami Safa’da

¹ Mehmet Akif Ersoy’un Japonları anlattığı şiir pek çok açıdan çalışmamızın ortaya koymak istediği muhafazakâr Türk düşüncesindeki Japon imajını ortaya koymaktadır. Bkz. <http://groups.yahoo.com/group/alevalatli/message/22241?l=1> (17 Ekim 2009)

JAPONLAR

Sorunuz, şimdi, Japonlar da nasıl millettir?
Onu Tasvire zafer-yab olamam, hayrettir!
Şu kadar söyleyeyim: Din-i mübinin orada,
Ruh-u feyyazı yayılmış, yalnız şekli: Buda.
Siz gidin, safvet-i İslam’ı Japonlarda görün!
O Küçük boylu, büyük milletin efradı bugün,
Müslümanlıktaki erkanı siyanette ferid;
Müslüman denmek için eksiği ancak tevhid.

ve/veya Ahmet Ağaoğlu'nda da görmek mümkündür. (Çiğdem, 2002:80) Buradan hareketle çalışmanın gayret ve amaçlarından biri de, bugün hakkında çok daha fazla bilgi sahibi olduğumuz bu uzak ülkeyi ele alıp, Osmanlı-Türk modernleşmesinin ana hatlarına sadık kalarak Japon modernleşmesinin karakteristik özelliklerinin izini sürmek ve paralellikler kadar farklılıkların da üzerinde durarak, kıyaslamaların doğal neticesi olan bazı ilişkilendirme ve değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Modernleşmenin idarî işlerlik, bürokratikleşme, anayasal rejim, rasyonelleşme, standart hizmet gibi “siyasî”; sanayi toplumuna dönüşmek ve bir işçi sınıfı oluşturmak, uzmanlaşmak gibi ihtiyaçlarıyla “ekonomik”; yerel-küresel dengesi üzerinden dünyalaşma, standart eğitim ve dünyevileşme gibi etkileriyle “kültürel”; ve değişim isteği, hareketlilik gibi olgular dolayısıyla da “toplumsal” olmak üzere dört tezahürü bulunmaktadır. Bir diğer ifadeyle, modernleşmenin birçok evrensel özelliği vardır. (Eisenstadt, 1965: 659-673 ve 2007) Ancak buna rağmen, modernleşme sürecinin farklı zaman ve alanlarda değişik veçheleriyle kendini gösteren bir karakteri de vardır. Örneğin siyasî modernleşme ilk olarak merkezî, hukukî ve idarî araçların yoğunlaşması ve uzmanlaşması, sonra potansiyel iktidarın toplumun geniş kesimlerine doğru genişleyen ve derinleşen bir

Doğruluk, ahde vefa, va'de sadakat, şefkat;
Acizin hakkını İ'laya samimi gayret;
En ufak şeyle kanaat, çoğa kudret varken;
Yine ifrat ile vermek, veren eller darken;
Kimsenin ırzına, namusuna yan bakmayarak,
Yedi kat ellerin evladını kardeş tanımak;
“Öleceksin!” denilen noktada merdane sebat;
Yeri gelsin, gülerек, oynayarak terk-i hayat,
İhtirasat-ı hususiyeyi söyletmeyerek,
Nef-i şahsiyi umumunkine kurban etmek...
Daha bunlar gibi çok nadire gördüm orada.
Ademin en temiz ahfadına malik bir ada.
Medeniyet girebilmiş yalnız fenniyle...
O da sahiplerinin lahik olan izniyle.
Dikilip sahile binlerce basiret, im'an;
Ne kadar maskaralık varsa kovulmuş kapıdan!
Garbin eşyası, eğer kıymeti haizse yürür;
Moda şeklinde gelen seyiyie gümrükte çürür!
Gece gündüz açık evler, kapılar mandalsız;
Herkesin sandığı meydanda, bilinmez hırsız.
Ya o mehviyyeti insan göremez bir yerde...
Togo(*)'nun umduğunuz tavrı mı vardır? Nerde!
“Gidelim!” der, götürür! Sonra gelip ta yanına;
Çay boşaltırdı ben içtikçe hemen fincanıma.
Müslümanlık sanırım parlıyacaktır orda;
Sade Osmanlı'ların gayreti lazım arada.
Misyonerler, gece gündüz yeri devretmedeler,
Ulema, vahy-i İlahiyi mi bilmem, bekler?

(*)Togo: 20. yüzyıldaki bir Japon generali

şekilde nüfuz etmesiyle, dolayısıyla toplumun siyasileşmesiyle açıklanmaktadır. Oysa bu standart tanıma aykırı olarak tek bir kişinin idaresi altında ‘siyasileşmeden modernleşen’ toplumlardan söz edebilmekteyiz. Hatta Almanya’dan İran’a, Japonya’dan Avusturya’ya dünya genelinde Doğulu ve Batılı birçok ülkenin modernleşme deneyiminin en önemli kısmının müstebit bir ‘tek adam yönetimi’ altında sivil siyasetten mahrum olarak gerçekleştiği haklı olarak defalarca söylenmiştir. Buna belki de en bilindik örnek, 30 yıllık iktidarında nüfusunun yaklaşık %95’i köylü olan bir toplumdaki, Sputnik’i uzaya gönderen bir “süper güç” yaratan Stalin rejimidir. Üstelik Sovyetler Birliği’nin “modern olmayan” yollarla modernleşmesinin en izah edici ve ironik yönlerinden biri de bürokratik alanda rasyonalizasyondan söz edilmesini imkânsız kılan *nomenklaturadır*.² Diğer yandan modernleşmenin kültürel yönü, makro kültürlerin mikro kültürlerle doğru ufulanmasıyla, entelektüel yeteneklerin farklılaşması -ancak buna karşın standart eğitimin bireyleri tesviyeden geçirerek biçimlendirmesi- ve eğitimin herkes için ve her yerde sunulmasıyla mikro kültürleri de makro kültürlerle eklemleyen bir biçim olarak karmaşık bir görünüm arz etmektedir. (Mannheim, 1940) Ancak bu türden tasvirler de ulus-devletlerin ve otoriter-totaliter rejimlerin modernizasyonunu açıklamaya yetmemektedir. Bunlar gibi daha başka pek çok açıdan modernleşme teorileri eleştirilmekte ve modernleşme okulunun ardılı olarak tanımlayabileceğimiz karşılaştırmalı tarihsel sosyoloji okulunda yeni yaklaşımlar geliştirilmektedir. Söz konusu çalışmalardan biri de, tek bir modernleşmenin varlığından söz edilemeyeceğini, değişen modernlik deneyimi ve tanımları üzerine farklı coğrafya ve kültürlerin konumlarını ortaya koymayı amaçlayan Nilüfer Göle’nin “Batı dışı modernlik” kavramıdır. (2002: 56-67) Buna göre, Batılı olmayan toplumların tarihî analizinde çoğul, alternatif, yerel modernlik yaklaşımlarından hareketle Batı dışı toplumların kendi içsel dinamikleri bağlamında bir modernleşme anlayışına gereksinim duyulmaktadır. Göle’ye göre

“çoğul modernlikler yaklaşımı tekçi ve kültür-dışı modernlik anlatımlarının aşılmasını sağlamakta; yerel modernlik mekân, zaman ve kültür bağımlı, modernliğin daha bir içerden yerli okumasını yapmakta; alternatif modernlik kavramı ise var olan modernlik modelini aşabilecek, yeni bir modernlik tanımı ve oluşumu olup olmayacağını sorgulamaktadır. Batı-dışı modernlik kavramı modernliğin çoğul, yerel, alternatif anlatımları üzerine temellendirilmelidir.” (2002: 59)

Batı dışı modernliğin dört temel özelliği bulunmaktadır: Batı’nın bir model olarak merkezden kaldırılması, eşzamanlı modernlik anlayışının benimsenmesi, eksik modernleşmeyi ikame için ekstra modernlik vurgusu ve modernliğin olmazsa olmazı sayılan “geleneksizleşme” tartışmaları... (Göle, 2002: 60-66) Biraz açmak

² Sovyet bürokratik yapılanmasında üst düzey idarî görevlerin ve görevlilerin listesi (Merkez Komite, Partinin bölge komiteleri, vs.) anlamına gelen bu sözcük, aynı zamanda adları bu listede yer alan ve pek çok konuda büyük ayrıcalıklara sahip olan oligarşiyi nitelemek için de kullanılmaktadır.

gerekirse, ilk özellik, isminin gereği Batı'nın benzersiz modernleşme deneyiminin, coğrafi ve kültürel olarak Batılı olmayan toplumların modernleşmeleri için yegâne rehber olmadığı savını bünyesinde barındırmaktadır. Eşzamanlılık, az gelişmişlik veya geri kalmışlık tespitine karşı bir meydan okumayı ve “muasır medeniyetler seviyesine erişmek” yerine kendisini, ‘kendi yenisi’ne ve çağın genel koşullarına adapte edebilmeyi (nizam-ı cedit) teklif etmektedir. Ancak bu çoğu zaman gerçeğin yalnızca bir yönü olarak kalmaya mahkûmdur ve Batı dışı modernleşme süreçleri hep bir ‘geç kalmışlık baskısı’yla ve telaşla değerlendirilmiştir. Buradaki tepkisellik, Batı'nın kendisiyle uyumlu bir toplumsal düzene geçmesine ve kendisine benzemesi için Batı dışı toplumlara yol gösteren tavrına karşıdır. Üçüncü özellik olan ekstra modernlik, aslında birinci özellik için dile getirilen karşı çıkışın ironisi konumundadır, zira Batı’da görülmemiş türden katı bir modernlik dayatması yapan karar alıcıların, kitleleri kimi hususlarda “zorla” harekete geçirmesi gerekmektedir. Bu alanda Türkiye’deki şapka kanunu iyi bir örnek sayılabilir. Bu uygulamanın pratikte Türk modernleşmesine ne kattığı ya da uygulanabilirlik düzeyinin ne olduğu, ilginç bir tartışma konusudur. Son özellik ise, kişileşmiş bir görüş olarak Batı dışı toplumların, Batılı toplumlara oranla çok daha geleneksel/gelenekselci olduğu düşüncesine karşı gelmekte ve radikal değişimlerin, geleneksizleşmek ve tarihsizleşmekle daha kolay gerçekleştirilebileceğine yönelik inanca işaret etmektedir. Bu bağlamdaki politikalarda geleneklerin, modernleşme sürecinin temel dinamiklerine kaynaklık ettiği/edebileceği yadsınarak ve geleneksel olan hemen her şey modern olanın karşısına veya dışına itilerek, “geleneksel olan” egzotikleştirilerek, toplumsal birikimlere karşı bir nevi self-oryantalizme meyledilmektedir. Bu konudaki en güçlü örneklerin Çin, Arap -ve genel kanının aksine Japonya- deneyimlerinde bulunduğunu söyleyebiliriz. Şimdi, bu perspektiften yapacağımız okumalarla Japon tarihinde kısa bir gezintiye çıkarak Türkiye’yle benzerliklerini, farklılıklarını değerlendirmeye ve bu dört özelliğin iki ülkenin deneyimlerinde ne ölçüde bulunup bulunmadığını anlamaya çalışalım.

Her ne kadar yukarıda değindiğimiz üzere çeşitli Türk entelektüellerince – daha çok da milliyetçi, kalkınmacı ve muhafazakârlarca- konu edinilmişse de, Türk ve Japon modernleşmelerini detaylı bir analize tâbi tutan ilk ve belki de en önemli eser, Robert Ward ve Dankwart Rustow’un yaklaşık elli yıl önceki (1964) derleme çalışmaları olmuştur. Söz konusu kitapta yer alan makalelerde, siyasî modernleşme sürecinde her iki ülkenin de göreceli başarıları dile getirilmekte; farklı coğrafyaları ve kültürleri bağlamında değişik süreçlerden geçtikleri ele alınmakta; ve üstü örtülü bir biçimde de olsa, II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan Üçüncü Dünyalı yeni bağımsız devletlere bu deneyimlerin ışık tutabileceği düşüncesi işlenmektedir. Bu bağlamda siyasî modernleşmenin yapı taşları olan anayasacılık, hukukilik, bürokratik yapılanma ve devlet-toplum ilişkileri ortaya konarak çeşitli çıkarsamalarda bulunmaktadır. Bu kapsamlı değerlendirmenin ardından Türk kamuoyunda uyanan ilgi, çeşitli yayınlarla kısmî bir derinlik de kazanmıştır. Bu çalışmalar arasında, ilk akla gelenler şunlardır: Bozkurt Güvenç, *Japon Kültürü* (1989), Mehmet Turgut, *Japon Mucizesi ve Türkiye* (1984),

Hüseyin Can Erkin, *Geçmişten Günümüze Japonya'ya Türkiye'den Bakış* (2004), Samizade Süreyya, *Büyük Japonya* (2001), Selçuk Esenbel ve A. Murat Demircioğlu (haz.), *Çağdaş Japonya'ya Türkiye'den Bakışlar* (1999). Listeyi genişletmek mümkün olmakla birlikte, özellikle Selçuk Esenbel ve Mustafa Özel'in Japon tarihi üzerine birçok makalesinin bulunduğunu da ekleyelim...

Japonya, Rus Savaşı sonrasında dünya siyasetinde söz sahibi olmaya başlamasından ve Türk ülkesiyle devletlerarası ilişkilerin kurulmasından itibaren, Osmanlı-Türk modernleşmesi için 'alternatif bir süreç'in mümkün olabileceğine dair sembolik –ve yer yer romantik- bir önem taşımıştır. Çoğu kez ezbere dayanan ve derinlemesine bir incelemeye tâbi tutulmayan birçok veri, daha ilk intibahlarla birlikte Türk intelijansiyası için adeta bir 'reçete' olarak görülmüştür. Bugün gelinen noktada dahi, *Japon kültürünün devamlılığı* için, Kiliselerde evlenen, İngilizce konuşmayı yeğleyen ya da ameliyatlara gözlerindeki çekiklikten kurtulmaya çalışan Japon nesillerinin psiko-kültürel gerçeği, Türk araştırmacılarca göz ardı edilmektedir. Bununla birlikte, Japonya birçok yönden Türkiye için ilgi çekici bir kıyas unsuru olarak Batı dışı modernleşmenin imkânlılığını temsil etmektedir. Bu sebeple burada muhafazakâr ya da ölçülü bir modernleşme için "ideal tip" olarak görülen Japonya'nın serencamını, Osmanlı-Türk deneyimiyle paralel olarak tartışmaya çalışacağız.

Hemen belirtmek gerekir ki, Türk ve Japon modernleşmelerini belirli kriterler çerçevesinde kıyaslamak çok da kolay değildir. Zira Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya tarihi boyunca merkezî konumda bulunmuş bir coğrafyada üç kıtaya yayılmış ülkesi ve son derece renkli etnik, dinî, kültürel çeşitliliği; ve Japonya'nın 16.yüzyıla dek Batı dünyası tarafından varlığından bile haberdar olunmayan bir adada, üstelik çok eski zamanlardan beri birlikte yaşayan, ortak dil ve kültüre sahip bir toplum olduğu bir arada düşünüldüğünde, bu iki ülkenin ortak bir zeminde etüt edilmesinin zorluğu anlaşılmaktadır. Üstelik iki ülkenin gelişim süreci dikkate alındığında, kronolojik bir sürekliliğe dayalı olarak kıyaslamada bulunmak neredeyse imkânsızdır. Dolayısıyla metnin defalarca geri dönüşlerle ve tarihsel kopukluk gibi gözükebilecek uyumsuzluklarla gayesini ortaya konmaya çabalaması muhtemeldir. Bunun dışında, her iki toplumun da "feodalite" denerek kolaycılığa kaçılmayacak, Asya tipi üretim tarzı denerek de bir klişeye indirgenemeyecek nitelikteki özgün toplumsal yapılarının ve aynı zaman diliminde farklı düzeylerde yaşadıkları deneyimlerin olduğu, dolayısıyla iki ülke arasında farklı tarihsel koşulların bulunduğu da analiz çabalarında göz ardı edilmemesi gereken konulardır. Sözüünü ettiğimiz bu tarihsel arka planın 'iskalanmaması' gereğini, çok temel bir örnekle daha iyi ifade edebiliriz. 18.yüzyıla dek orta kuşak Afro-Avrasya'nın batısında Osmanlı, İran'da Safevi ve Hindistan'da Türk-Moğol İmparatorluğu'nun hüküm sürdüğü düşünülürse, Türklerin hâkimiyetinin Cebelitank'tan Çin'e kadar uzanan bir coğrafyaya yayıldığı, buna karşın Japonya'nın adalar kümesinin dışına çıkamadığı dikkate alınmadan modernleşme çağı öncesinin anlaşılması mümkün görünmemektedir. Bu dönemin bir bakıma Japonların büyük Asya stratejileri için örnek alınabilecek

bir “Türk mucizesi”ne sahne olduğu dahi öne sürülebilir... Bu vurgumuzun bir diğer amacı da, Osmanlı-Türk modernleşme tarihinin özünde, bu “altın çağ”a nasıl geri dönülebileceğine dair cevap aranan yaşamsal bir sorunun yattığını, buna karşın Japon modernleşmesinin yüzünü tamamen geleceğe çevirmiş olduğunu göstermektir. Bu konunun detaylarına geri dönmek kaydıyla, şunu da eklemek faydalı olacaktır. 16.yüzyıldan itibaren Japon sosyo-politik yapısında Samurayların *daimyo* denen yerel nüfuz sahipleri olarak adada sürekli bir çatışma ortamı içinde bulunması, (Ozankaya, 1964: 296-298) ülkenin istikrarlı bir siyasi rejim kurmasına mâni olduğu gibi hiyerarşik, disiplinli, kuvvetli bir ordunun tesisini de olanaksız kılıyordu. Bu durum, Osmanlı'nın yaşadığı dış askerî-siyasî sorunlardan bir hayli farklıdır. (Smith, 1959: I. Bölüm ve Küçükömer, 1994: 177-192) Sözümlü ettiğimiz dönemlerin Japonya'sında samuraylık ve tarımcılık, tüccarlıktan çok daha “onurlu” kabul edilmekteydi. Ülkenin coğrafi konumu, Osmanlı'nın kuruluş ve yükseliş döneminde görüldüğü gibi beyliklerin birleşerek ortak düşman(lar) karşısında hareket etmesini sağlamıyor ve yine aynı dönemde Osmanlı'da gördüğümüz şekilde devşirme askerler bularak, bunlardan yararlanarak düzenli bir askerî-siyasî yapı oluşturmaya izin vermiyordu. (Esenbel, 1999: 14-15) Bu dönemde Osmanlı'nın komşuları arasında onun fütühatını engelleyecek dinamik bir gücün bulunmamasına karşın, Japonya'nın dışa açılırken –üstelik deniz yoluyla- karşılaşıcağı ilk ülke, devasa gücüyle bölgenin tarih boyunca egemen aktörü olan Çin İmparatorluğu'du. Bu durum uzun yüzyıllar boyu Japonya'yı içe kapanmaya iten unsurların başında gelmiştir. Arazisinin %75'i tarım ya da yerleşim için kullanıma müsait olmayan 350 bin km²'lik bir adada Tokugawa Shogunlarının 1600'lerde iktidarı ele geçmesiyle Japonya'nın 19.yüzyılın ikinci yarısına dek sürecek olan dışa kapalı-izolasyonist *sakoku* politikası başlamıştır. Hatırlanacağı gibi Osmanlı yalnızcılığı, bu dönemler boyunca dışa kapalılıktan çok, kendi gücüne duyulan özgüvenin (*Devlet-i ebed müddet* anlayışının) ve Avrupa'daki güçler dengesinden istifade etmenin bir tezahürü olmuştur. Diğer yandan iktidar sahibi samurayların, sayıları üç yüze yaklaşan yerel güçlerle zaman zaman uyumlu şekilde 25 milyon nüfusa sahip ülkeyi yönettiğini söylemek gerekir. (Esenbel: 15) Bu uzun dönemde giderek derinleşen bir kast sistemi, yapısal/sınıfsal farklılıklar üzerine kurulan yeni bir toplumsal düzenin de habercisi olmuştur. (Smith: 157-179 ve Ozankaya: 296-297) Bu hiyerarşik yapı, ileride değineceğimiz gibi, çeşitli değişiklikler geçirmekle birlikte günümüze dek gelmiştir. Buna mukabil, Osmanlı'da ailelere ya da etnik-dinî aidiyetlere dayalı bir seçkinler zümresi 15.yüzyıldan itibaren terk edilmiş ve gerek Saray'a gerekse Bâb-ı Âli'ye ülkenin en fakir köşelerinden gelen isimler dahi hükmedebilmiştir.³

³ Bu konuda köle pazarlarından gelen birçok Saray kadını ile birlikte Bizans İmparatorluğu'nun son imparatoru XI. Constantinus'un vâliht prenslerinin (Mesih Paşa, Has Murat Paşa ve Gedik Ahmet Paşa isimleriyle) Sultan II. Mehmet'in en güvendiği devlet adamlarına dönüşmeleri de hatırdâ tutularak, Sokollu Mehmet Paşa ya da Mehmet Emin Âli Paşa gibi birçok çarpıcı örnek verilebilir. Bilindiği üzere, Sokollu, Sırp Kilisesi'nin başında bulunan Sokoljeviç'in kardeşidir. Tanzimat'ın önde gelen figürlerinden Âli Paşa ise, babası Kapalıçarşı'da müstahdem olan, fakir bir ailenin çocuğu olarak sadrazamlığa dek yükselmiş önemli bir devlet adamıdır.

Bu uzun dönemde ortaya çıkan kimi gelişmeler Japon tarihinin seyrini büyük ölçüde etkilemiştir. Osmanlı'nın sürekli savaşlarla, ticarî ve kültürel ilişkilerle Batı'da yaşanan gelişmelerden haberdar olmasına ve hatta birçok Avrupa meselesinde belirleyici rol oynamasına karşın, *bakufu* düzeni altında kendi kendine yeterli olmaya çalışan Japonya'nın Yeni Çağı, Avrupalı tüccarların ülkeye gelmeye başlamasıyla birlikte farklı bir mecraya yönelmiştir. Süreç, önce uzun uğraşlar sonucunda Japonya'ya kabul edilen misyonerler sayesinde, sonra ABD'li C. M. Perry'nin yönetimindeki bir deniz gücünün ülkeye gelip, zorla kapitülasyon anlaşması imzalatmasıyla (1854-58) Japonya'nın Batı emperyalizminin içine çekilmesine dek varacaktır. (Esenbel: 16) Şüphesiz, bu olayda, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanı karşısında zor duruma düşen Osmanlı'nın Baltalimanı Antlaşması'yla (1838) İngiltere'ye tanıdığı ticarî haklar akla gelmektedir. Ancak bu noktada iki ülke toplumları arasında önemli bir fark dikkat çekmektedir. Japonya, coğrafi özellikleri dolayısıyla Batı'nın ekonomik baskısıyla hayli geç karşılaşması ve bu döneme değin yerel ticaret geleneğiyle, -ticareti 17.yüzyıldan itibaren önemli ölçüde gayrimüslimlere bırakmış ve özellikle askerlikle ya da tarımla uğraşmış olan- Türklerden temel bir farklılık arz etmektedir. Üstelik emperyalizmin Japonya'ya ulaşmasını izleyen yıllarda, adeta şans eseri, Batılı güçler kendi meseleleriyle uğraşmak zorunda kalarak,⁴ değişim için Japon elitlerinin etrafıca düşünmelerine imkân tanımıştır. (Uçarol, 2000: 281) Ancak yine de, Japonya'nın Batı dünyasıyla ilişkiye girmesi emperyalizm tarihinin kapsamında ele alınabilecek kadar basit sebeplere dayanmaktadır denebilir. Japon yöneticilerinin yaşadığı bu büyük tecavüzün etkisi, günümüze dek hissedilen Batı'ya karşı hem bir merak ve hayranlık hem de bir şüphencilik ve tahkir olarak süregidecektir. Dolayısıyla modernleşme sürecinde "sabırsızlıklar" nedeniyle bir türlü istediği sonuçlara ulaşamamaktan mustarip olan Türkiye'den bakıldıkça gıpta edilen Japon dinamizminin ardında yatan gerçek, esas olarak aynı durumu yeniden yaşamamak, kapitülasyonların boyunduruğundan sıyrılmak için gösterilen sabırlı bir onur mücadelesidir. (Storry, 1990; ayrıca Tözere [Esenbel], 1984a: 39-56) Özellikle Türk muhafazakâr düşüncesinin Japonya'ya ilgi ve saygısı, bu noktaya odaklanmaktadır. Batı'ya direnen, kendi değerlerini korumak adına yüce bir milli ülkü doğrultusunda çok, daha çok çalışmayı adeta sevinç ve gururla kabul eden kolektivist bir toplum tahayyülü... Pekiyi, bu yöndeki bir tasvir, gerçeği bütünüyle göstermekte midir? Bu konuda hükmü, metnin sonunda okurun vermesini yeğleyerek tarihsel gelişim sürecini anlatmaya devam edelim. İzolasyonla reformculuk arasında bir tercih yapmak zorunda kalan Yoshinobu iktidarının kabul ettiği 1858 Amerikan kapitülasyonlarına karşı örgütlenen ve çoğu güneyli elitlerden oluşan bir grup Japon milliyetçisi, (Uçarol: 282) Batı emperyalizmine

⁴ Burada kastettiğimiz sorunlar 1850-1870 arasında "Büyük Güçler"den ABD'nin İç Savaşla meşgul olması, İngiltere'nin Hindistan'da giderek derinlik kazanan isyanlarla uğraşması ve Fransa'nın hemen yanı başında beliren Alman devletiyle girdiği zorlu rekabetin yıkıcı sonuçları gibi dünya tarihinin akışını etkileyen konulardır.

karşı gereken basiret ve iradeyi gösterememekle suçladıkları Shogun iktidarını⁵ devirmek için önce entelektüel, sonra silahlı mücadeleye koyulmuştur. (Tözeren [Esenbel]: 40-43) Şüphesiz ki, bu yönelim bir grup eğitilmiş gencin liderlik ettiği İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tarihiyle temel benzerlikler göstermektedir. Hatırlanacağı üzere, II. Abdülhamid'in otuz yılı aşkın yönetiminin, “devleti kurtarma” arzusuyla yanıp tutuşan gençler nazarında pek değeri kalmamış ve önce lâyhalarla başlayan, sonra gazete ve dergilerle devam eden mücadele nihayet silahlı çatışmaya dek uzanmış ve yirmi yılın sonunda (1889-1908) “devrim” gerçekleştirilerek Türk tarihinde yeni bir çağ açılmıştır. Bu öfke ve heyecan, “Batı boyunduruğundan kurtulmak için” kısa sürede birçok savaşa girilmesinin başlıca unsurlarından biri olacaktır. Japonya'da ise muhalif güçlerin kartopu gibi büyüyerek, Shogun ordusuna karşı üstünlük sağlayıp Meiji yönetimini kurtarmaları, Jön Türklerden tam kırk yıl önce, yani 1868'de gerçekleşmiştir. Ancak bu hareketler arasındaki asıl ilişki, Georgeon'un (2009: 24) isabetle belirttiği gibi, Jön Türk Devriminin, Japonların Ruslar karşısında elde ettiği askerî başarıdan hemen sonra Asya'yı sarsan ve hem modernleştirici, hem de Avrupa karşıtı yönelişleri olan bir dizi devrimci hareket (Hindistan, İran, Çin) dalgası içinde yer almasından kaynaklanmaktadır.

1868'den I. Dünya Savaşı arifesine dek süren uzun Meiji dönemi, “müstebit aydınlanma” vasfıyla Osmanlı-Türk modernleşmesi üzerinden baktığımızda bir anlamda II. Abdülhamid ve Jön Türk-Atatürk modernleşmesinin birbirine eklemlenmiş hâlidir denebilir. Zira Sultan Hamid ulaşım, iletişim, eğitim gibi alt yapı konularında Türk modernleşmesinin belki de en faal dönemini temsil ederken, (Aksakal, 2009: 11-22) erken dönem Cumhuriyet modernleşmesi, bu temele binaen hukukî, siyasî, kültürel devrim zinciriyle üst yapıda Batılılaştırıcı reformlar ortaya koymuştur. Meiji Japonya'sı, Türk tarihindeki bu iki dönemin özelliklerini kendi bünyesinde toplayan ve Japon modernleşmesinin öncesinde ya da sonrasında benzerini görmediğimiz bir dönüşümü ihtiva eden özel bir araştırma sahasıdır. (Eisenstadt, 2007: 120-130) Sultan II. Abdülhamid rejimi sırasında başlayan Türk uluslaşma sürecinin Jön Türk-Atatürk devrimleriyle bütünleşmesi, çeşitli sürekliliklerle birlikte zihinsel bir kopuşu da beraberinde getirmiştir. Buna karşın Meiji Restorasyonu diye anılan 44 yıllık sürede “var edilen” Japon ulusu, bazı kopuşları elzem görmekle birlikte, genel olarak sürekliliği benimseyen/benimsediği var sayılan, ve yaşanacak muhtemel kopuşlardan -ya da beyaz adamın yeniden geleceğinden- endişe duyan kolektivist bir topluma dönüşmüştür. Bu büyük dönüşüm döneminde Japon ulusu, homojen/saf kalmasıyla iftihar edecek ölçüde yabancı düşmanlığı duyan, militarist-maskülen bir milliyetçilik ve mitlerle örülü romantik bir tarih anlayışına da coşkuyla bağlanmıştır. (Karlin, 2002: 43, 55-61, 68-77; Lone, 2000: özellikle 185-190; Küçükömer: 181-182) Dış baskılara karşı Japonlar, bu yönleriyle, çok kozmopolit bir yapıda olan Osmanlılardan daha duyarlıdırlar şüphesiz. Ancak bu bağlamda

⁵ Aslında bu tarihte yönetimde olan Shogun lider olan Yoshinobu'nun düşüncesi, akıntıya karşı direnerek enerjisini ziyan etmektense, ona katılarak hareket etmektir. (Blk. Shiba, 1998: 231)

Meiji modernleşmesinin yönetici elitlerin batılılaş(tır)ma reformlarını, genel halk kitlelerinin politik psikolojisinden ayrı değerlendirilmek yararlı olacaktır. Zira tıpkı Türk toplumunda gözleendiği gibi, Japon liderlerin kimi icraatları da halk katında kabul edilmemiş; kimi düzenlemeler içinse yöneticileri halk cesaretlendirmiştir. Bu durum, aslında tüm modernleşme süreçlerinin doğasında bulunan değişimle meydan okuma/direnış arasındaki krizlerin ve zıtlıkların etkileşiminin bir ifadesidir. Ayrıca belirtmek gerekir ki, Japonya'nın bu dönemde yaşadığı “ulusal” değişim, onu ister istemez Uzak Asya'daki komşularıyla ve bölgesiyle “farklılaştırmış”; ve Pax-Buddhica bağlamında varlığından söz edilebilecek kültürel-dini bir ‘Asya düzeni’nden⁶ kopuşla karşı karşıya getirmiştir. (Picken: 172) Bir süre sonra milliyetçi reflexler, bu yabancılaşmanın getirdiği “yakın tehdit” algılamalarıyla pekişerek irredentizme dek uzanan bir yolun başlangıcı olacaktır. Kısacası, modernleşmenin en büyük atılımının yaşandığı bir dönem olduğu gibi, Japon milliyetçiliğinin bir merhale öteye gitmesini sağlayan olaylar zinciri de yine Meiji yönetiminde yaşanmıştır. (Karlin: 68) Birçok Batı dışı örnekte gördüğümüz üzere Japonya'da da, modernleşme ve milliyetçilik, birbirini besleyen ve ‘demir yumruk’ politikaları doğrultusunda yaratılan bir toplumsal seferberlikle “düzen ve ilerleme” –*order and progress*- prensiplerine sıkı sıkıya bağlı bir şekilde, ülkenin gelişim seyrini değiştirmiştir. Bu durum, üç adam diktatoryası ve tek adam yönetiminde Türkiye’de de görülmüş ve ülke milliyetçiliği yaşanan siyasî-askerî gelişmelerle birlikte yeni boyutlar kazanmıştır. (Kösoğlu, 2009)

19.yüzyıl Uzakdoğu’suna bakıldığında, Çin’in Batılı güçler tarafından paylaşılması ve Rusların 1860’da Vladivostok şehrini kurması, Japonya’nın da bölgeye müdahil olmasını gerekli kılmıştır denebilir. Bu Japonya’nın kendini koruma içgüdüsünü harekete geçiren temel saiktir. Ancak dikkatle bakıldığında ülkenin hammaddeye duyduğu ihtiyaç kadar, ulusal morali üst seviyeye çıkaracak bir hamleye de ihtiyacı olduğu açıkça görülmektedir. Bu bağlamda, on yıl arayla Çin ve Rusya karşısında gelen iki zafer, ülkenin yeni yüzyılda dış politikasını baştan başa değiştirecek gelişmelerin ve emperyalist yönelimlerin hareket noktasını oluşturacaktır. (Lone: 25-40, 74-88 ve 104-120; Uçarol: 273-287; Latourette, 1963: 369-449) Bu, Edward H. Carr’ın ifadesiyle (2010: 117) “1905’in yiğit küçük Japları”nın ters bir metamorfozla “Doğunun Prusyası” olmasına yol açacaktır...

Meiji dönemi, üzerine pek çok şeyin söylenmesinin mümkün olduğu, çok boyutlu bir dönüşümü ifade etmektedir. 19.yüzyıl Japonya’sının Batı ile hızlı bir etkileşime girdiği ve tıpkı Jön Türk hareketinin bürokrat-burjuva karakteri gibi, bu dönemi şekillendiren Japon yönetici sınıfının, “önceki rejimin içinden çıkmış genç ve eski düzende alt katmanlarda olan” samuray soylularıyla, ‘tepeden inme’ bir asilzade devrimi görünümünde olduğu söylenebilir. (Esenbel: 18) Dönemin reformları -tıpkı Kemalist kadroların uygulamaları hakkında yapılan tartışmalarda ele alındığı gibi- bazen devlet yapısını ve toplumsal yaşamı çağın gereklerine göre

⁶ Budist-Konfüçyen inanının Japon kültüründeki etkisi için bkz. Yumiko (1999: 154-155)

düzenlemenin ötesine geçerek, onu tamamen Batılı bir ülkeye dönüştürme gayretine dönüşmüştür. Bu doğrultuda ABD ve İngiltere model alınırken, sözü geçen arayışlara İngilizcenin resmi dil yapılması, Hıristiyanlaşmanın gündeme gelmesi, ırk ıslahı için Batılı kadınlarla evlenilmesi türünden bazı teşebbüslerde bulunulması örnek gösterilebilir. (Ozankaya: 302, Huffman, 1990:260) Bilindiği gibi, Yeni Türkiye'nin siyasî-kültürel tercihleri de, ilginç bir biçimde İngiltere'yle asla karşı karşıya gelmemek üzerine kurulacaktır. Dinde reform çabalarıyla yetinilmeyecek; kültürel anlamda batılılaşmak adına radikal hamlelerde bulunulacaktır. Bununla birlikte, Tokugawa çağının kültürel birikiminin derin etkisinin sürmekte olduğu Japon toplumunun bir ölçüde batılılaşması sağlanmışsa da, ülkenin yapısal özelliklerinde beklenen iyileşmenin bunlarla gerçekleştirilemeyeceği anlaşılmıştır. Bu sebeple, Nariaki'nin henüz 1830'lu, 40'lu yıllarda ortaya koyduğu muhalefetle filizlenen (Sakata, Hall, 1956: 38-41) ve Restorasyon liderlerinin yönettiği kültür devrimiyle olgunlaşan değişim sırasında, birçok geleneksel kurum ve uygulamanın “acımasızca” ortadan kaldırılması gerekmiştir. Selçuk Esenbel [Tözeren]'e göre, Japon modernleşmesinin asıl ilginç yönü, yıktığı gelenekselin yerine getirilen yeniliklerin “sanki kültürlerinin geleneksel bir parçasıymış gibi sunma özelliği”dir. (Tarih Vakfı, 1999) Bunun en güzel örneklerinden biri İmparatorun konumudur: Doğu'nun bu uzak ülkesinde, Atatürk devrimlerinin yaptığı gibi İmparatorluk lağvedilmemiş, hanedanın varlığı sembolik sınırlar çerçevesine sıkıştırılarak, Saray ritüellerinin büyük ölçüde batılılaştırılması uygun görülmüştür. (Deringil, 2007: 58, 89-90; Eisenstadt: 122) Meiji yönetiminin ilerleyen yıllarında, devletin rızası ve kendi eliyle kültür emperyalizmine maruz kaldığı düşüncesi toplumda yankı bulmuş ve muhafazakâr-milliyetçi tepkiler bu kez de Meiji'ye yönelmiştir.⁷(Esenbel:19) Bilindiği üzere, milliyetçi duygu Osmanlı'nın son dönemlerinde kendini göstermekle birlikte, Trablusgarp, I. ve II. Balkan savaşlarının hemen ardından yaşanan I. Dünya Savaşı'nın olağanüstü koşullarıyla yüzleşinceye kadar ülkenin kurumsal, hukukî ve toplumsal düzenlemelerinde kendine yer bulamamıştır. Bu bağlamda, Alman milliyetçiliği ile Fransız milliyetçiliği ve modernleşme modelleri arasında salınan Osmanlı idarî anlayışına nazaran Meiji'nin çok daha güçlü, net ve katı bir modernleşme yöntemini yeğlediği görülmektedir. (Şakir, 1994)

Tekrarlamak pahasına, tepeden inmecilik konusunda Japon elitlerin Osmanlı yöneticilerine kıyasla çok daha kararlı, çok daha kapsayıcı, dolayısıyla çok daha “yıkıcı” olabildiklerini/olduklarını ifade etmeliyiz. Meiji prensipleri doğrultusunda geri kalmışlığın sembolleri olarak kabul edilen birçok geleneksel kurumu/pratiği ortadan kaldıran Restorasyon liderleri, Türkiye'de sanılanın aksine –değineceğimiz üzere- birçok alanda aşırı reformcu/devrimci bir özellik göstermişlerdir. Bu durumlarda toplumda gelenekçilikle yenilikçilik arasında bazı

⁷ Bu yabancılaşma karşısında Japon yöneticileri, “Çin öğretisi ahlâk için, Batı öğretisi teknik için” diyerek toplumsal projelerini meşrulaştırmaya çabalamışlardır. (Tözeren [Esenbel], 1984b, s.31) Ayrıca Plamenatz'a göre, Doğu tipi modernist milliyetçi projeler, yapıları itibarıyla söylemleriyle çelişkilidirler. Hem taklitçidirler hem de taklit ettiklerine düşmandırlar. (Aktaran: Akman, 2008: 83)

gerilimler görülmüş ve bir süreden beri sürdürülmekte olan Şinto inancına modernleşme projesinin altında yatan mantıkla uyumlu yeni bir yorum getirme çabaları hız kazanmıştır. Şinto değerler sisteminden adeta bir Asya Protestanlığı oluşturmak gibi bir misyon, Victoria İngiltere'sinden gelen Hıristiyan misyonerlerin aktif çalışmaları ile bazen karşıt, bazen paralellik arz edecek şekilde devreye girerken, kısa bir süre sonra, Weber'in *Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruh'u*'nda dile getireceği ilkeler öne çıkarılmıştır. Bu dönemde halk, devletin iradesine itaat etmeye davet edildiği gibi, içe kapalı yaşanan yüzyıllardan kalma bir alışkanlık olan tasarruf ve tevazu daha fazla teşvik edilmiştir. Bu gelişmelerin, modernleşme deneyimimiz boyunca sürmüş olan "dinde reform" ve "makbul yurttaşlık" tartışmalarını çağrıştırmaları bir yana, kimi çalışmalarda Japonya'nın gerçekten kendi Protestan ahlâkını keşfederek kapitalistleşme yolunu açtığı yorumuna ilham kaynağı olması da, sürecin ilgi uyandırıcı bir diğer önemli yönüdür. (Ayal, 1963: 35-51) Türk modernleşmesi ise "yıkım yılı" olan 1924 (Yıldız, 2007: 16) gibi geç bir tarihe dek, geçmişteki 'altın çağ'ın geri gelmesi için yüzü geçmişe dönük, inşacı olmaktan çok ihyacı bir anlayışın ılımlı denebilecek tezahüratıyla doludur.

Hiç şüphesiz yönetici elitlerin gözünde Türk tarihinin birikimi, Japonya'nın mazisinden çok farklı anlamlar taşımaktaydı. Şanlı zaferleriyle Peygamber'in övgüsüne nail olan, tüm Türk ve İslâm tarihini kendi bünyesinde bütün bir geçmiş addeden Osmanlı-Türk elitleri için geçmiş silip geleceğe yönelmek hiç de kolay olmayacaktı. Üstelik bütün 19.yüzyıl boyunca yapılan Tanzimat reformları, Gülhane Hatt-ı Hümayun'da da dile getirildiği gibi "yitirilen altın çağ"ın izlerini aramaktaydı. (Kaya, 2006: 449-451) Meiji'nin bir nevi modernleşme manifestosu sayabileceğimiz beş maddelik programında ise geçmişe yönelik böyle bir özlem yer almadığı gibi, bu metnin Japon kültüründen apaçık bir kopuş vaadi olduğu dahi iddia edilebilirdi.⁸ Üstelik bu beyan, Tanzimat ya da Islahat Fermanı'ndan çok daha sade ve somuttu. Bu büyük fark yüzünden Osmanlı-Türk modernleşmesi II. Mahmud'dan sonra bir daha, İttihat ve Terakki diktatoryasına, hatta Atatürk'e dek radikalleş(e)memiş, parçalı ve birçok alanda modernin yanında geleneksel olanı da muhafaza etmeyi amaçlayan bir mahiyet taşımıştı. (Ortaylı, 2004: 31; Türköne, 2006: 203) Bir bakıma var olanı bürokratik reformlar kanalıyla iyileştirmek, Osmanlı yöneticileri için yeterli görülmüştü. (Japonya'da ise, 1868'e kadar örgütlü bir bürokrasi neredeyse yok gibiydi.) Bu yüzden ancak coğrafi ve toplumsal olarak iç içe yaşadığı Ermeni, Rum, Arnavut ve Arap milliyetçiliklerinin kontrol edilemez noktaya geldiği zaman tek çarenin ekonomik, kültürel ve siyasî düzlemde bir 'Türk

⁸ Meiji'nin 1868'de İmparatorluk tacını takma merasiminde beyan ettiği beş maddelik plan şunları içermekteydi:

- 1) İstişarî meclisler kurularak her konu kamuoyunca tartışılacaktır.
- 2) Devlet işlerinin yürütülmesinde bütün millet birleşecektir.
- 3) Her kişi, dilediği mesleği icra edebilecektir.
- 4) Saçma adetler ve uygulamalar terk edilecektir.
- 5) Bilgi, dünyanın her yanında aranacaktır.

Görüldüğü gibi bu kaidelerden üçüncüsü ve dördüncüsü doğrudan, diğerleri ise dolaylı olarak Japon kültürünün bir özleştirisi ya da yıkılıp yeniden inşası için bir başlangıç tespitidir.

milliyetçiliği’ olduğuna kanaat getirilecektir. Bu Osmanlı için bir türlü modern bir İmparatorluk olamamak gibi ağır bir bedel demek olsa da, kısa süre sonra, verilen on yıllık varoluş mücadelesinin ardından –ama esas olarak 1923’te değil; 1920’de- yeni ve modern bir devletin, üstelik bizzat millet tarafından kurulduğu görülecektir. Japon düşüncesinde derin bir iz bırakan Amiral Perry baskını, Türkiye özelinde ise Sevr Anlaşması şeklinde kendini gösterecek ve kuvvetli bir “biz” duygusuyla gereken refleks ülke halklarınca gösterilecektir. Bu noktadan hareketle pek çok Türk aydını için güvenilmez olan Batı’ya karşı güçlü olabilmek uğruna, *Japonya kültürü*, Batı’ya rağmen batılılaşmanın kendine göre “meydan okuma ruhunu” ortaya koymanın en ideal yöntemi olarak benimsenecektir. (Çiğdem, 2002: 79) Perry baskını gibi, Sevr Planı da, âcilen önlemler alma düşüncesini bir kez daha gündeme getirecek ve gelenekle geleceği birlikte var edebilme mücadelesi burada -adeta bir bıçak darbesiyle- sona erecektir. Bundan böyle Türk liderleri, bir gecede Cumhuriyet’in ilân edildiği, bir günde alfabenin değiştirildiği, bir sohbetle siyasi partilerin açılıp kapatıldığı radikal ve köklü değişikliklerle -tıpkı Meiji gibi- Batı sistemiyle tamamen uyumlu, Batılılar gibi güçlü ve prestijli bir ülke olma hedefine yönelecektir...

Diğer yandan “Japon mucizesi” ile Türk usulü modernleşmenin en temel farkı, hiç şüphesiz, ekonomik gelişmeler yönündendir. Geleneksel Japon ekonomisi, içe kapalı ve son derece yerel kalan uzun bir dönem boyunca halkın kanaatkâr yaşantısını şekillendirmiştir. Bu yönüyle Türklerin, Japonlara yakınlık duyması son derece olağandır. Ancak emperyalist tehditle yüzleşmesinden hemen sonra Japonya’da, toplumda (yönetici elitlerin söylemleriyle sürekli diri tutulan sömürgeleştirilme korkularıyla) israftan kaçınan, çok çalışmayı ülkesine bir borç olarak telakki eden, toplumu bireyin önüne koyarak ‘feda olmayı’ yücelten bir kolektivist anlayış hızla kök salmıştır. Bununla eş zamanlı olarak, mevcut kast sisteminin geleneksel sosyal dengelerini koruyan -en azından dengelerin değişmemesini sağlayan- bir sosyo-politik psikolojiden yararlanılarak, ekonomik dinamizm yaratılmıştır. Doğrusu, belki de Japon modernleşmesinin en muhafazakâr olan yönü, bu hiyerarşik toplumsal yapıyı koruyan, katmanlar arasında geçişleri zorlaştıran ‘status quo’culuğudur. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucuları ise, bu hususta daha cesur davranarak tüm imtiyazlı zümreleri besleyen kaynakları kurutma (ya da en azından dönüştürme) ve kendi elinde toplama iradesi göstermiştir. Atatürk ve lider kadroları, Batı emperyalizmi karşısında verilen bir varoluş mücadelesinin ardından kapitülasyonları kaldıracak dirayeti gösterirken, Japon yöneticileri bunu birçok defalar denemesine karşın muvaffak olamamışlardır. (Yumiko, 1999: 161ve 168) Bu noktada daha başarılı olunmasına karşın, yine de Türkiye’nin ekonomik kalkınması ve modernleşmesi, “Japon mucizesi”nin yanında hayli sönük kalacaktır. Üstelik Japonya’daki hiyerarşik toplumsal yapı, geniş ailelerin devamlılığı, kişiler arası ilişkilerde otoriter kuralların sürmesi ya da statünün doğumla kazanılması (Ozankaya: 295) gibi unsurlar, tabiatı itibarıyla eşitlikçi, özgürlükçü, bireyselci olan modernleşmenin Batılı yüzüyle örtüşmemektedir. (Quo, 1972: 17-31; Sugiyama, 1968: 325-341) Ancak ilginç bir

şekilde Meiji döneminde yakalanan gelişme dinamiği, bahsettiğimiz kültürel öğelerle bir yandan çatışırken bir yandan bütünleşmiştir. Böylelikle 20.yüzyıl boyunca dünya ekonomisinde önemli markalar üretecek olan Japon sanayileşmesi, tarımdan ticarete devletin sıkı maliye politikaları, hızlı nüfus artışı, okullaşma, şehirleşme gibi yan etkileriyle birlikte kök salmış ve giderek özgüveni gelişen bir toplumun dışa açılmasıyla, genişleyen bir Japon gücü ortaya çıkarmıştır. Buna karşın iki yüz yıl boyunca Ruslarla on kez büyük çaplı savaşa girişen ve bu savaşların sekizinde mutlak anlamda yenilgiye uğrayan Osmanlı İmparatorluğu'nda ekonominin bir türlü istenen/beklenen gelişimi yakalayamaması, devlet harcamalarının kontrolsüzlüğü ile birleşmiş ve neticede, alınan ilk dış borçtan sadece yirmi yıl sonra Devletin iflası ilân edilmiştir. (1875) Sanayileşemeyen, hem iç hem dış ticareti kontrol edemeyen bir devletin bir müddet sonra sınırlarını hatta tebaasını dahi kontrol edemeyeceği aşîkârdır. Nitekim öyle de olmuştur. Büyük güçlerin baskıları ve Balkan milliyetçilikleri ülkenin en iyi altyapı hizmetlerinin sunulduğu, en eğitilmiş, en kozmopolit, en zengin ve toplumsal gelişmelere duyarlı kitlelerinin yaşadığı Batı yakasının –tüm Balkanların- yitirilmesine yol açmıştır. Bu, Osmanlı düşüncesine öyle büyük bir yıkım getirmiştir ki, yaşanan sürgünler, katliamlar, hastalıklar bu şokun yanında neredeyse teferruat olarak kalmaktadır... Ülkenin Batı'ya açılan kapısı artık elden gitmiştir ve bu ekonomik, kültürel, siyasal hiçbir alanda kapatılamayacak travmatik bir kayıptır. 1880'den 1914'e Japonya nüfusu 36 milyondan 53 milyona fırlarken, verimli topraklarıyla birlikte, gelişmiş ticaret merkezlerini ve vergi kaynaklarını yitirerek güçten düşen Osmanlı ülkesi, insan kaynağı bakımından da, yaklaşık olarak 21 milyondan 20 milyona gerilemiştir. (Hobsbawm, 2005: 368) Çok kısa bir sürede, Arnavut ve Arap milliyetçiliğinin de devreye girmesiyle Devlet, artık sadece Anadolu'daki kaynaklarıyla yetinmek durumunda kalacaktır. Bu koşullar altında “millî iktisat” politikası tek hâl çaresi olarak görülecektir. (Toprak, 1982). Bu gelişmelere paralel tarihlerde, hiç toprak kaybı yaşamayan ve yerel iktidar sahipleri olan *daimyoların* birliğinden meşrutî emperyal bir düzene geçen;⁹ ve hemen her yönden yükselişte olan Japonya'nın aksine, insan gücünü büyük ölçüde yitiren bu “kısmen modern” ama büyük ölçüde “geleneksel” İmparatorluk, I. Dünya Savaşı'nın sonunda fakir ve orta boy bir ülke olarak kalakalmıştır. Dahası, Osmanlı'daki üretimin çok sınırlı kaldığı endüstriyel ürünlerin yurtdışına satılamaması, iç pazarlar ağının yıkılması, teknolojik yeniliklerden yararlanılamaması gibi birçok sebeple Osmanlı sanayileşme tarihini, Japon deneyimiyle karşılaştırmamız anlamsız kalmaktadır. Osmanlı Muharrem Kararnamesi ile Duyun-u Umumîye'nin kurulmasının önünü açarken, Japon “millî iktisat” anlayışı, otoriter bir devlet kapitalizmi ile sanayileşme yolunda ilerleyecektir (Küçükömer: 186) ancak buna rağmen ülkenin dünya imalat verimi içindeki payı 1900'de hâlâ %2,4 düzeyinde kalacaktır. Bu sanayileşme düzeyi bakımından İngiltere'nin 100 birim değere sabitlendiğinde, Japonya'nın 12 birime karşılık

⁹ Bu geçiş zarfında, Japon savunma harcamaları 1908'de, devlet bütçesinin %25'ini aşacak hâle gelmiştir.

gelen bir verimliliği olduğunu göstermektedir. (Kennedy, 1990: 175-176) Bu koşullar altında yapılacak yorumlarda “Osmanlı ithalat yoluyla, Japonya ise hem ithalat hem de ihracat yoluyla merkeze eklenmiştir” demekten öteye geçilemeyecektir. (Esenbel: 26)

Bu dönemde Osmanlı elitlerinin yaşadığı çöküş psikolojisi ve kırılan emperyal (sonraları ulusal) onur, ancak bağımsızlık mücadelesiyle kendini var eden bir Türk devletinin girişeceği cesur/radikal reformlarla değişip, aslına bulabilecektir. Atatürk imgesinin bugün Türk halkı üzerindeki etkisinin hâlâ bu ölçüde kuvvetli olması, Onun kılık-kıyafet ya da harf devrimlerinden çok “vatani düşmandan kurtarması” ve “bağımsızlığını Türk milletine yeniden kazandırması” ile ilgilidir. Unutulmamalıdır ki, 1920’lerin Türkiye’si, ekonomik açıdan tükenmiş, okur-yazar oranı %10’larda kalan, Balkan ovalarına nazaran hayli verimsiz ve fakir kalan Anadolu topraklarından güçlükle beslenebilen, nüfusu 10 milyonu biraz aşan bir ülkedir. Buna karşın Japonya, 1900-1938 arasında giderek radikalleşen bir yükseliş yaşamış ve nüfusunu 44 milyondan 72 milyona, kentli nüfus/toplam nüfus oranını %8,6’dan %28,6’ya, demir-çelik üretimini neredeyse sıfırdan 7 milyon tona yükseltmiştir. Dahası aynı dönemde enerji sarfiyatı 4,6 metrikton kömürden 96,5 milyon metrik ton kömüre, kişi başı sanayileşme oranını –1900’de Britanya’yı 100 birim kabul edersek- 12’den 51 birime fırlarken, sanayi üretimi de tam altı kat artmıştır. (Kennedy: 232-235) Türkiye ise, özellikle şehirli nüfus kaybına uğramış ve ortalama ömür beklentisi 35 yaş civarında kalmış bir ülke görünümündeydi. Kişi başı gelir, 1920’lerde Batı Avrupa’nın yaklaşık üçte biri kadarken, 1930-1938 arasında %5’lik bir büyüme oranı yakalasa da, bu onun, yüzyılın başından beri hemen her alanda çok gerilerde kalmış olduğu gerçeğini değiştirmiyordu... (Pamuk, 2007)

Tıpkı Japon milliyetçileri gibi, kapıya dek gelen Batılı emperyalist güçlere karşı çaresiz kalan geleneksel yöneticilere-kurumlara öfke duyan yeni yönetici elitlerin elinde, İmparatorluğun en fakir bölgelerinden biri kalmıştır kısacası. Bu manzara, özelde Meiji, genelde ise Japon modernleşmesinin aksine Türk modernleşmesinin güçlenmeye paralel gelişmediğini; aksine hayli karmaşık bir gerileme, çöküş ve yeniden doğuş sürecinin sebebi ve ürünü olduğunu göstermektedir. Japonya limanlarını dış dünyanın tüccarlarına açarak dünyadan tecridini sonlandırırken, bir süre sonra modern devlet modelleriyle karşılaştıkça, ticarî ilişkilerini çeşitlendirdikçe, modern teknoloji transferleri için Batılı danışmanları ülkesine getirdikçe ilerlemiş; ordusundan ekonomisine, devlet mekanizmasının işleyişinden toplumsal-kültürel özelliklerine değin esaslı bir dönüşüme uğramıştır. Osmanlı yönetici sınıfının girişimleri ise, adeta bu gelişimin seyrini tersten yaşamıştır.

Midhat Paşa ve II. Abdülhamid yönetimlerinin ülkeye sığınan muhacirleri topraklandırmak, Atatürk idaresinin de toprağın verimliliğini artırabilmek için köylülere verdiği ucuz kredilerin çok daha geniş kapsamlı türlerini, Japon devlet adamları kendi halklarına sunmuş ve gerek tarımsal istihdamı gerekse şehirlerdeki

ticarî-endüstriyel sektörleri bir daha yıkılmayacak düzeye taşımayı amaçlamışlardır.¹⁰ Bunda, modernleşmeye en tutarlı ve sert direnişi gösterebilecek grup olan Japon köylüsünün geçmişteki isyanlarının merkezdeki planlayıcılar tarafından doğru tahlil edilerek, sürecin içine çekilmesinin payı büyüktür. (Steele, 1989: 748) Toplumsal zenginleşmenin köylerden başlaması gereği, Türk liderlerin de -1929 Büyük Buhranın yarattığı eşitsizliklere karşı toplumsal öfkenin yatıştırılması için de olsa- “köylünün milletin efendisi olduğunu” ifade edecek kadar benimsenmiş, güçlü bir düşüncedir. Ancak, tüm tedbirlere rağmen Büyük Buhran ve sonrasında gelen İkinci Büyük Savaş, Türkiye’deki dengeleri altüst edecek; savaşa girmeyen ülkede, bürokratların dışındaki hemen herkes büyük bir yokluk çekecektir. Dolayısıyla Türkiye’nin aksine, modern Japon sanayisinin teşkili için gereken sermaye birikimi, tarım sektörünün gelişimi neticesinde elde edilmiştir diyebiliriz. Burada Japon siyasî elitinin, diğer tüm Batı dışı modernleşme örneklerinden farklı olarak sanayileşmeye bizzat sermayesiyle katılıp büyük başarılar elde ettiğini belirtmekte yarar vardır. (Harootunian, 1960: 436-440) Devlet eliyle ısrarla desteklenen tarım, toplumsal dengelerin şehirleşme süreciyle tepetaklak olmasını engellerken, bürokratik gücünden de yararlanan birçok köklü aile büyük ortaklıklarla ya da müstakil girişimlerle, hızla kalkınan ekonomiden büyük paylar almayı bilmiştir. Türk sanayileşmesinde Cumhuriyet’in ilk on beş yılında Atatürk’ün şahsî tercihleri dışında devlet adamlarının ya da elitlerin rolü ise, resmî devlet kapitalizmi dışında, neredeyse yok denecek kadar azdır. Zaten olanların da kısa süre içinde, siyasî konumlarını ticarî ilişkileri için suiistimal ettikleri ortaya çıkacak (Tunçay, 1981: 206) ve “siyaseti ticarete âlet etme”nin önü alınarak, devletçi politikalar benimsenerek, devletten bağımsız güçlerin ortaya çıkmasını sağlayacak yöndeki girişimlerin yolu tıkanacaktır. Bu bakımdan, Tek Parti iktidarının ideologu olan Recep Peker’in “Liberalizm vatan hainliğidir” sözünde, *zamanın ruhunu bulmak mümkündür...*

Bununla birlikte Japon tarihinin kırılma noktası olan Meiji Restorasyonuna biraz daha yakından baktığımızda, Türk modernleşme tarihiyle yer yer örtüşen, bazense birkaç yıl önce ya da sonra gerçekleştirilen çeşitli icraatlarla karşılaşmaktayız. Mesela, 1871’de yerel beylikleri ortadan kaldırarak köklü bir merkezleşme hareketine girilmesi, devletin halkı uluslaştırma sürecine soktuğu gibi, bürokratik modernleşme için de en büyük adımın atılması anlamına gelmekteydi. (Silberman, 1970) Aynı teşebbüsler, II. Mahmud ve Abdülmecid’in tamamlanamamış girişimlerinin izinden giderek gücü tek bir merkezde toplamak için beş yıl (1876-1881) askerî ve sivil bürokrasiyle mücadele veren Sultan II. Abdülhamid’in ilk yıllarında gözlenmektedir. (Karpaz, 2006) Meiji döneminde din ve meslek seçme özgürlüğünün tanınmasıyla birlikte, zorunlu bir eğitim sisteminin tesisi, resmi ideolojinin doğmasına ve bu rejime sadık nesiller yetiştirilmesine

¹⁰ Ozankaya’nın verdiği bilgiye göre 1960 gibi hayli geç bir tarihte dahi, Japon nüfusunun %40’ı tarımla geçinmektedir. Bu bilginin esas anlamı, sanayi toplumu olmakla birlikte Japon tarım politikalarının da modernleşmeyle uyumlu bir şekilde geliştirildiğini göstermesinden kaynaklanmaktadır. (Ozankaya: 307)

zemin hazırlamıştır ki, bu da Mehmet Ö. Alkan'ın bir makalesinde (2006) dile getirdiği gibi, Sultan Hamid rejiminin ve ardıllarının en temel çalışmalarından biri olmuştur.

1880'lerin Japonya'sında ordu, Restorasyonun ruhuna paralel olarak köklü bir reforma tâbi tutulurken, yaşanan entelektüel filizlenme neticesinde basılan kitap, dergi ve gazete sayısında bir patlama yaşanıyordu. Bu gelişim, Osmanlı ülkesindeki kıpırdanma ile aynı tarihlere denk düşmektedir. (Lewis, 2008: 243 v.d.) Japonya, Osmanlı'dan 13 yıl sonra (1889) bir anayasaya kavuşurken, Batıdan gelen teknisyenlerin, eğitimcilerin istilasına uğruyordu. Tahmin edileceği gibi, her iki ülkeyi yönetenler için de asıl muteber olan, kültür-sanat sahasındaki eğitimcilerden çok, buharlı makine, modern silah, şimendifer teknolojisini öğreten, askerî strateji, mühendislik, tıp, posta-telgraf sistemleri tesisatı gibi teknik bilgilerin uzmanlarıydı... Birçok öğrenci reformların geleceğini garanti altına almak adına Batı'ya teknik eğitim görmeleri gönderilirken, hemen her bürokratik kurumda – tıpkı Osmanlı'daki gibi- onlarca danışman görev alıyordu. Süreç boyunca elitlerin şıarı ve başlıca anlayışı, “Wakon Yosai” yani, “Japon ruhu, Batı tekniği” idi. Fakat birinin olduğu yerde, kapılar öbürlerine de kapatılmıyor ve yeni tarz-ı hayat, İngiliz, Alman, Fransız “mürebbiyeler” aracılığıyla hazmediliyordu. Bu konuda her iki ülkede de azımsanmayacak ve kâh bu gelişmeleri hayranlıkla, kâh istihzaıyla ele alan bir birikim kısa sürede ortaya çıkacaktı...

Diğer yandan ülke, tüm fizikî engellerine rağmen, Abdülhamid-Atatürk çizgisinin ulaşım politikalarında görüldüğü gibi, yüzyılın en önemli vasıtasıyla, “demir ağlarla örülüyordu”. Toplumsal yaşamdaki değişimlerin başında ise köleliğin lağvedilmesi, kadınlara çalışma ve boşanma haklarının tanınması gelmekteydi. Kadının özgürleşmesi için ilkokullarda kız öğrencilerin eğitim görmesi 1872, liselerde ise 1882 tarihinde başlıyor; Çin takvimi terk edilerek Gregoryen takvim kabul ediliyordu. Üstelik Hıristiyanlarla ticarî ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi için Batılı muhataplara bazı jestler yapılıyor ve Pazar günü resmî tatil olarak ilân ediliyordu. Bütün bunlarla birlikte, yeni rejimin kök salabilmesi için, bin yıllık başkent Kyoto'dan vazgeçilerek Edo “Tokyo” ismiyle –ki bu isim ‘Doğu’nun başkenti’ anlamına gelmekteydi- ülkenin yeni siyasî merkezi hâline getiriliyordu. (Ozankaya: 301-303) Tüm bu yönlerden de görülebildiği gibi, Meiji dönemi, Osmanlı-Türk modernleşmesinin ikinci kısmı diye tanımladığımız Jön Türk-Atatürk reformlarını/inkılâplarını hatıra getirmektedir.¹¹

Modernleşmenin getirdiği yenilikler bunlarla sınırlı değildi. Batı tipi kılık kıyafet ya da aksesuar ve dekorasyon Japon şehirlerinin çehresinde büyük değişimlere yol açıyor, (Mitsukuni, 1984: 64) tüm Japonya'da yeniliğe dair büyük bir merak rüzgârı esiyordu. O kadar ki, bir iki on yıl içinde her yeni nesil biraz daha iyi İngilizce konuşabilmek, biraz daha Batılı olabilmek için önce İngiltere'ye ve sonra da Amerika'nın Pasifik sahilindeki eyaletlerine eğitim almaya gitmeye

¹¹ Atatürk dönemi Türk hukukî, siyasî, toplumsal ve kültürel modernleşme hareketlerinin reform mu, yoksa devrim mi olduğuna ve ‘altı ok’un orijinalliği tartışmalarına dair bkz. Zürcher (2001: 44-55)

başlıyordu. Kısa süre içinde Japon seçkinleri için eğitimin Batı'da, fakat özellikle Amerika'da alınması büyük bir prestij meselesine dönüşüyordu. Bu gelenek – alfabenin Latinleştirilmesi tartışmaları ile hız kazanmıştı- hâlen aynı kuvvetle devam etmekte ve özellikle California'daki üniversitelerde Japon öğrenciler azımsanamayacak bir oran oluşturmaktadır.

Buna bağlı olarak zamanla, aydınlarla halk kitleleri arasında bir yabancılaşma sorunu baş gösterdi ve sorun 1945 sonrasındaki dönemde, Amerikan güçlerinin dayattığı yeni anayasal rejimin verdiği eğitimle birlikte gitgide derinlik kazandı. Bu çok boyutlu ilişkilerin seyrinde, 'Batı' olarak önce Venedik ve Ceneviz'i, sonra uzun bir müddet Fransa'yı, ve nihayet 19.yüzyılın ikinci yarısından sonra ise İngiltere ve Almanya'yı esas alan bir yaklaşım ve kararsızlık içinde olan Osmanlı yöneticilerinin aksine, Japon seçkinlerinin tek bir modernleşme modeli olabileceği, bunun da Anglo-Amerikan ekseninde bulunduğu¹² yönündeki kuvvetli inancın payı büyüktür. (Williams, 1994) Ancak bu zihinsel-kültürel dönüşüm, Japon gelenekleri ve muhafazakârlığıyla ciddi gerilimler yaşamadan gerçekleşemezdi. Budist-Şintoist inancın, modern yaşama cevap veremediği düşüncesi, Batılı danışmanlarca dile getirilmekteydi ve kimi laik Japonlar bu fikri samimiyetle destekliyordu. (Yumiko: 171-172; Kösebalaban, 1998: 78) Batılı devletler, kapitülasyonlar konusunda bir açılım yapmak ya da esnek davranmak için anayasaya laiklik ilkesinin konmasını istiyordu ve nitekim öyle de oldu. (Jansen, 1965) Batı emperyalizmi için kültürel sızma önünde en büyük engellerden biri kalkınca, Türkiye'ye nazaran kutsallaşmış geleneklerin daha az rağbet gördüğü Japon şehirli kitleleri Hıristiyanlığın kültürel motifleriyle çok daha sıkı ilişki kurmaya başladı. Bu dönemde rağbet gören edebî metinler, keşfedilen bu "yeni dünya"nın nimetleri karşısında geleneğe sarılmadığı gibi, "kimseye dayanmadan kendi başına her şeyi yapabilecek bir insan olmanın önemi"ni vurguluyordu. (Yumiko: 174) Bu hususta, ancak I. Dünya Savaşı'nın sonrasında yönetici elitler müdahalede bulunarak eğitim sistemi üzerinden, gelecek nesillere yeni ve daha katı kurallarla örülü bir formasyon vermeyi gerekli gördü. Bunun sonucunda teberrüz eden kolektivist kültür kodları devreye girerek, Japon modernleşmesini tümüyle bir 'teknolojizm' olarak algılamamıza yol açan derin etkide bulundu. Bu yeni anlayışa göre bir Japon, modernleşmek uğruna ailesinden veya geleneklerinden vazgeçmek zorunda kalmayacaktı. Dil devrimi tartışmaları bu tarihlerde kesilmeye başladı. Yönetici elitlerden bir kısım radikalın alfabeyi sadeleştirme ve Latinleştirme çabaları genel olarak dili değiştire(m)memişse de, büyük bir dil sorununu ortaya koymuştur. Biri modern Japoncanın içinde türeyen sözcüklerin oluşturduğu öz-Japonca, biri Franfokon bir şehirli Japonca ve bir diğeri de, –tıpkı Osmanlıca gibi- senkretik ek-kök sistemine sahip bir ağdalı/sanatlı Japonca olmak üzere, yazılışıyla, konuşuluşuyla üçlü bir dil ortaya çıkmıştır. (Hâlen Türk hukuk sisteminin Osmanlıcadan miras kalan bir dil kullandığı gibi, Japonya'da da hukukçular, şairler, tarihçiler "bungo" diliyle

¹² Meiji döneminde Japon entelektüellerinin Batılılaşma konusundaki tartışmaları hakkında genel bir kanaat için bkz. Kösebalaban (1998: 75-78)

yazışmaktadır.) İşte bu yıllarda Japonlarda folklor, kültür ve etnografya çalışmalarıyla başlayıp, akademik araştırmalarla derinleşen bir tarih merakı doğmaya başladı diyebiliriz. Yine bu tarihlerden itibaren millî ruhlarını (*volksgeist*) aramaya, “bin yıllık devlet” geleneklerini gururla; hatta yükselen militarizmin etkisiyle yer yer şoven bir dille ortaya koymaya başladıkları bilinmektedir. Ancak her şey radikalleşmiyor, hayatî önem taşıyan kimi hususlarda son derece akılcı faaliyetler sürdürülüyordu. Örneğin, Japon modernleşmesinde çok önemli bir yeri olan tarım başarıyla teknolojikleştirildi. Ulaşım imkânları, sınırları zorlayıcı bir düzeye taşındı. Standart eğitimle toplumsal mobilizasyon çok küçük açılımlarla da olsa, sürekli olarak artırdı. Verimsiz adalarda, gelecekte yüz milyonluk bir nüfusun yaşaması mümkün hâle getirildi ve tasarruf, çalışma, sadakat, sorumluluk gibi değerler, toplumsal yaşam alanlarındaki sembollerle sürekli olarak insanlara hatırlatıldı. Okullarda, bu değerlerden ayrılmayan bir Japon gencinin, geçmişte (1850’lerde) dedelerinin yaşadığı hakarete asla uğramayacağı öğretildi. Hiç şüphesiz, dikkatli bir okurun bu durumdan çıkaracağı sonuçta, 1960 sonrası Türk siyasetinde zuhur eden sağ siyasetçilerin –Demirel, Özal, Erbakan gibi- mühendis kökenli olmaları, modernleşmeye barajlar, yollar ve köprülerle ve millî kalkınma modelleriyle erişileceği düşüncesini savunmalarının tesadüfî olmadığı ve muhafazakâr elitlerin “ılımlı Jakobenzizm”ini böylesi semboller üzerine bina ettiği görülecektir. (Bu konuda ufuk açıcı bir çalışma için bkz. Göle, 2008) Meiji reformlarının ardılları tarafından bir süre sonra esnetildiği gibi, Demokrat Parti döneminden itibaren dinde reform hareketlerinin (Türkçe ibadet denemelerinin) terk edilmesi ve dinî eğitim verilen okul ve kursların sayısında artış yaşanması türünden yönelimlerin gözlenmesi de bu noktayla ilişkilidir. Yine, romantik tarih tezi ve dil teorisinin sahneden çekilmesi gibi esnemeler gözlenecektir. Tabii bununla beraber, ilkokullarda her gün okunan ‘Andımız’, her okulda gördüğümüz “Türk, öğün, çalış, güven!” ya da “Bir Türk dünyaya bedeldir!” vecizeleri gibi milliyetçi çağrışımlar da, tıpkı Japonya’da olduğu gibi, standart eğitimde önemli bir yer tutacaktır. Ancak burada basit bir fark, büyük bir farklılık doğurmaktadır. Geçmişin birikiminin de etkisiyle Türk halkının okur-yazarlık ve eğitim seviyesi, Japon halkının seviyesiyle 20.yüzyılda kapanmayacak kadar çok açılmıştır. Buna ek/bağlı olarak Atatürk’ün tesis etmek istediği devlet ve millet anlayışı, kitlelerin gözünde bir türlü tam manasıyla netleştirilememiştir ve 2000’lerde dahi herkesin kendine göre bir Atatürk idraki olduğu vakiadır.

Kısacası Japon liderleri, modernleşme ve modernleşme karşısındaki eleştirileri doğru okuyarak köy, aile, çalışmanın kutsallığı ve yurtseverlik gibi kavramlarla yeni bir sadakat bağı yaratmayı başarırken, Batı’ya bakıştaki *ambivalent* duyguyu yönlendiremiyordu. Türk liderler ise, yer ve zamana göre değişen değerler listesinden, gerekli olanları öne çıkararak süreci idare etmiş ve hem modernleşmeye hem de bağımsızlığa yapılan vurguyla meşruiyetini ve toplumsal etkinliğini tazelemeyi seçmiştir.

Uzun zaman boyunca Osmanlı’da egemen olan kendi kendine yeterlilik düşüncesi, toprak ve insan kaybıyla ortadan kalkarken, Cumhuriyet dönemiyle

birlikte -neredeyse hepten- ie kapanmış ve hatta bölgesine yabancılaşmıştır. Japonya ise, doğal kaynak yetersizliği nedeniyle daha çok dış ticarete yönelmiş; ekonomisi ve buna paralel olarak askerî gücü arttıka bölgesine yönelik siyasî duyarlılığı ve dış politik niyetleri de değişmeye başlamıştır. Bu uzak Asya ülkesinin yönelimini anlamaya çalışırken, belki İngiltere'nin tarihsel seyrine kısaca bakmak yardımcı olacaktır. Zira İngiltere, geleneklerine çok önem veren bu ada ülkesi, gerektiğinde Avrupa'nın bir parçası olması, gerektiğindeyse Avrupa'nın dışında durmasıyla ve dış ticaretle başlattığı ilişkilerinde daima önce ticarî imtiyazlar edinerek, sonra ise siyasî ve kültürel bir gücü olarak muhatabını etkisi altına almasıyla bir dünya gücü olmayı başarmıştır. Tıpkı İngiltere'nin, Avrupa'nın yanı başında durduğu gibi, Japonya da Asya'nın bittiği yerde başlamaktaydı ve üretimini dış ticaretle değerlendirmek ve bu yolla, Asya'nın ilerine doğru nüfuzunu genişletmek istemekteydi. Dahası Japonya için "modernleşme" demek, "Anglo-Amerikanlık" demektir. Ticaretle birlikte yakalanan hızlı ekonomik büyüme, hızlı nüfus artışıyla denge oluştururken, bir yandan da ordunun kapasitesi küresel düzeyde emperyal rekabete yönelmekteydi. Bu koşullarda, her şeyin kontrolden çıktığı ve dünyanın kendini benzeri görülmemiş bir savaşta bulduğu yıllara, hatta 1945'te Hiroşima'ya atılan atom bombasına kadar devam edecek olan revizyonist dış politika, Japon düşüncesinde merkezî bir yer tutacaktı. Bu yeni Japon düşüncesi, Batı dünyasının merkez, Japonya'nın ise evre olduğu n kabulüne karşı meydan okuyarak, Japonya'nın merkez ve Asya'nın da evre olacağı yeni bir düzeni arzulayacaktı. O kadar ki, kurulan ilk Osmanlı-Japon ilişkilerinden Meiji liderlerinin beklentisi, çökmekte olan bu "yaşlı" imparatorluktan Japon ticaretinin de yararlanabileceği bir kapitülasyon anlaşması elde edebilmektir. (Esenbel: 29) Bu noktadan da anlaşılabileceği üzere, 1850'lerin av, elli yıl içinde avcı olmayı öğrenmiştir... Bu dönemde önce -Asya'nın en gcl iki ülkesi karşısında- Çin (1894) ve sonra da Rus Savaşı'nda (1904-5) edinilen zaferlerin sonrasında (Kore'nin işgaliyle başlandığı üzere) Asya'nın hem siyasî hem de ekonomik anlamda fethinin gerçekleştirilebileceği ümidi, Japon dinamizmini -ve tabii ki militarizmini- bir kat daha da peinlemiştir. Bundan sonrası, siyasî tarih literatüründe tekrarlandığı üzere, Japonya'nın -diğer geç emperyalist gclerin yanında- büyük yarışta pay edinebilmek adına Mihver Gclerle bir ittifaka girmesinin; I. Dünya Savaşı sonrasında kurulan Yeni Dünya Düzeni'nden hoşnutsuzluğu neticesinde Almanya ve İtalya'yla yaknlaşmasının merhalelerini oluşturur. (Uçarol: 536-540; Kösebalaban: 83-90) Japonya, II. Dünya Savaşı'nda yaşanan hezimet sonrasında Amerikan-İngiliz dünyasının güdümünde hareket etmeye (bir ada ülkesi olmasına karşın bağımsız bir donanma sahibi olamayacak düzeyde) raz olmuş ve bu gclerin dayattığı demokratik sistem, o güne dek var olan antidemokratik yapıda ciddi sorunlar yaratmıştır. (Ozankaya: 306) Modern Japon tarihinin Türk tarihiyle yaknlaştığı bir nokta da burada kendini göstermektedir. Her iki ülkenin de Batılı anlamda demokrasiye geçişi, çok büyük ölçüde Büyük Gclerin dayatmasıyla/yönlendirmesiyle olmuştur.

Dramatik olaylar da önemli bir ortak payda olarak zikredilmeye değer niteliktedir. Nitekim Nagazaki ve Hiroşima felaketleri, Türk muhafazakârlarına/milliyetçilerine Yemen, Sarıkamış ve Çanakkale’yi hatırlatmaktadır. Nasıl ki, her milliyetçi-muhafazakâr Japon kendisini Hiroşima yetimi sayıyorsa, Türk halkı için de “Anadolu’da her ocak bir Çanakkale yetimi” sayılmaktadır. Diğer yandan geç modernleşmenin yansımalarından biri de “Alman ruhu”nun etkisi altına girilmesidir. Türk-Alman ilişkileri pek çok açıdan hâlâ tartışma konusu olmakla birlikte, (Ortaylı, 2006; Gencer, 2003) bu uzak ülkenin tarihsel gelişimde Almanya’yla ilişkilerinin öneminin tesadüfî ve ikincil düzeyde olmadığı da gözden kaçırılmaması gereken bir diğer önemli husustur.

Osmanlı modernleşmesinin en büyük engellerinden biri olan etnik, dinî ve dilsel farklılıklar, Japon modernleşmesinde yaşanan olumlu gelişmelere paralel olarak, bu ulusun tüm güçlerini seferber etmesine yol açmıştır. Ulusal bütünlüğü, çalışkanlığı ve homojenliğiyle Japon karakteri, Cumhuriyet Türkiye’sinin arzuladığı “devletin milletiyle bölünmez bütünlüğü”nü sağlamaya çalışan ‘devletçi’ yönetici elitler için birçok zaman esin kaynağı olmuştur. O kadar ki, 1910’ların İttihatçıları reform programlarını radikalleştirirken “Yakındoğu’nun Japonyası” olmak ümidindedir, her ne kadar iki ülke, Türkiye’nin Birleşmiş Milletler’e katılabilmek maksadıyla ilân ettiği savaşla, 1945’te üç ay resmen savaşmışsa da, fiili sempati devam etmiştir. Türkiye’nin 1980’lerde ortaya çıkan liberal-muhafazakâr dışı açılımcı politikaları, Başbakan Özal’ın “Türkiye, Batı Asya’nın Japonyası olacak” sözünde ifadesini bulmuştur. (Ahmad, 2011: 53, 243) 2000’li yılların TBMM Başkanlarından biri olan Bülent Arınç da, bu ülkeye duyduğu saygı ve muhabbeti “Bir tek Müslüman olmaları eksik...” sözleriyle ifade etmekten kendisini alamamıştır. (Milliyet, 4 Haziran 2003) Bu hususta açıklığa kavuşmayı bekleyen bir ayrıntı, okurun “Japon mucizesi”yle görece “Türk başarısızlığı” arasındaki ilişkilendirmelere bakışını etkileyecek derecededir. Buna göre millet sistemi bağlamında cemaatlere dayanan Osmanlı toplumsal düzeninden, ulusal ve laik Türkiye’ye geçişte, daimyoların hüküm sürdüğü Tokugawa Japonya’sının, ulusal, meşrutî ve tamamen merkezîyetçi olan Meiji ülkesine geçişe göre daha radikal bir zihniyet değişikliğinin gerekli olması şarttır. Diğer bir ifadeyle, modern bir devlet mekanizmasının sağlıklı işleyişi için Osmanlı müessese ve gelenekleri, Tokugawa’ninkilere göre çok daha engelleyici ve kökleşmiş durumdaydı. Bu yüzden Japon devlet adamları, kendi –görece güçsüz- gelenekleriyle yeni unsurların uzlaştırılması konusunda, Türkiye’deki mevkîdaşlarına nazaran daha şanslı olmuş ve –yine görece- daha rahat davranabilmişlerdir. (Yumiko: 178) Ancak diğer yandan, pek çok köklü geleneğin batılılaşma yolunda engel teşkil etmesine izin verilmeyecek kadar da katı ve kararlı olunmuştur. Japon modernleşmesinin, Rus modernleşmesiyle birlikte Türkiye’den esas farklılığı, projenin daha başından itibaren toplumun ve devletin tüm alanlarını kapsayacak bütünlük ve sertlikte olmasıdır. Özellikle Osmanlı dönemindeki Türk örneğinin, daha parçalı ve yumuşak olması, sıklıkla geleneklere ve geleneksel müesseselere çarpması projenin özünü ve şeklini derinden etkilemiştir. (Koçak, 2006: 74) Ancak

bu yönde bir tespiti yaparken veya onaylarken tüm ihtiyatımızı korumamız gerektiğini söyleyerek, sosyal bilimlerde yüzde yüzlük doğruluklara yer olmadığını hatırlatmamız icap etmektedir. Yukarıda, Japon modernleşmesinin kültürel kırılmalar karşısında ne denli güçsüz kalabildiğine bazı atıflarda bulunduğumuz gibi, Türk deneyiminin radikalleşmede, tepeden inmecilikte, süreklilikte ya da sonuç almada Japon örneklerine kıyasla nerede durduğuna dair kanaati tartışmacı ve sorgulayıcı bir dille ifade etmeye çalışmamızın sebebinin de, bu yaklaşım teşkil etmektedir. Geçmişte, Japonya örneğiyle ilgili veriler ortaya konarken, yapılan yorum ve çıkarsamanın Türkiye için ifade ettiği önemin abartılması, yapılabilecek daha değişik analizlerin önünü tıkamıştır. Bu ince ama temel ayrıntı, Türk muhafazakâr-modernist düşüncesinin genel olarak gözünden kaçmış; Türk sağ entelijansiyesi daha önceki ayak izlerine sadık kalmak adına, salt geleneğe bağlanması ve üretimin makinalaştırılması ile ‘Japonya gibi’ çalışmadan, ‘İsviçre kadar’ müreffeh olabilmenin hayalini kurmuştur.

Karşılaştırmalı bir tarihsel sosyoloji çalışmasında, gerçekten bir sonuç bölümü yazılabilir mi? Ya da sosyal bilimlerde karşılaştırmalı bir değerlendirme yaparken öznelikten arınmamız, gerçekte ne ölçüde mümkün olabilir? Doğru cevaplar, kanaatimizce, ancak “Batılılaşmadan modernleşmek mümkün mü?” sorusuna verilecek cevapla birlikte bulunabilecektir. Özgücülük veya eşsizlik diyebileceğimiz yaklaşımlarla, kıyaslamaların anlamsızlığı birçok defa ortaya konmuşken, asgarî müştereklerden hareketle koca bir tarihi hüküm altına almaya kalkmak delice bir cesaret gerektirmektedir. Bu bakımdan, Batı dışı modernliğin karakteristik özellikleri çerçevesinde dile getirebileceğimiz mütevazı yorumda ilk – belki de tek- söz, Japonya’nın Türkiye’ye model olabilecek derecede önde olduğu yegâne sahanın ekonomik-teknik saha olduğudur. Özellikle Batı’nın kültürel öğelerine karşı verilen tepkilere baktığımızda, Türkiye’nin Japonya’ya nazaran kendisini daha iyi koruyabildiği ya da Batı’ya daha az ‘teslim olduğu’ dahi öne sürülebilir gözükmektedir. Özgücülüğün tüm vurgulamalarına karşın, Japon modernleşmesinin temel özelliklerine ve yapı taşlarına bakıldığında, Osmanlı-Türk, hatta İran, Rus ya da Mısır modernleşmeleriyle ciddi paralellikler ve birçok açıdan ‘aynı’lıklar görülebilecektir. Bu nedenle, Türk düşüncesinde kendisine önemli bir yer edinmiş bulunan “Japon mucizesi”nin, “Türk usulü” iniş-çıkışlar ve aşırılıklardan ve Türk modernleşmesinin de kimi mucizeler yaratma gücünden nasibini aldığını fark ettiğimizde, hem bir klişeden daha kurtularak rasyonelliğe biraz daha yaklaşmış, hem de daha sağlıklı bir modernleşme analizinin eşğine ulaşmış oluruz.

KAYNAKÇA:

- AHMAD, F. (2011), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (çev. Yavuz Alogan), İstanbul: Kaynak Yayınları, 9.baskı.
- AKMAN, A. (2008), “Milliyetçilik Kuramında Etnik/Sivil Milliyetçilik Karşılığı”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, (ed. Tanıl Bora), İstanbul: İletişim Yayınları, 3.baskı, s.81-90
- AKSAKAL, H. (2009), “Tanzimatın İki Yüzü: İcraatları ve Temsil Ettikleri Değerler Bağlamında Karşılaştırmalı Bir Reformculuk Analizi- Midhat Paşa ile Sultan II. Abdülhamid”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.2, S.9, s.11-22
- ALKAN, M. Ö. (2006), “Resmi İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme”, *Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, (ed. Mehmet Ö. Alkan), İstanbul: İletişim Yayınları, 7.bs., s.377-407
- AYAL, E. B. (1963), “Value Systems and Economic Development in Japan and Thailand”, *The Journal of Social Issues*, Vol.19, No.1, p.35-51.
- CARR, E. H. (2010), *Yirmi Yıl Krizi, 1919-1939*, (çev. Can Cemgil), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ÇİĞDEM, A. (2002), “Batılılaşma, Modernite ve Modernizasyon”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, (ed. Uygur Kocabaşoğlu), İstanbul: İletişim Yayınları, 2.bs., s.68-81
- DERİNGİL, S. (2007), *Simgeden Millete: II. Abdülhamid’den Mustafa Kemal’e Devlet ve Millet*, İstanbul: İletişim Yayınları
- EISENSTADT, S. N. (1965, October), “Transformation of Social, Political and Cultural Orders in Modernization”, *American Sociological Review*, Vol.30, No.5, s.659-673.
- EISENSTADT, S. N. (2007), *Modernleşme: Başkaldırı ve Değişim*, (çev. Ufuk Coşkun), Ankara: Doğu Batı Yayınları
- ERKİN, H. C. (2004), *Geçmişten Günümüze Japonya’ya Türkiye’den Bakış*, Ankara: Vadi Yayınları
- ERSOY, M. A. (2009), “Japonlar”, <http://groups.yahoo.com/group/alevalatli/message/22241?l=1> (17 Ekim 2009)
- ESENBEL, S. (1999), “Japonya ve Türkiye Çağdaşlaşma Tarihinin Karşılaştırması”, *Çağdaş Japonya’ya Türkiye’den Bakışlar*, (ed. Selçuk Esenbel, A. Murat Demircioğlu), İstanbul: Simurg Yayınları, s.9-30.
- GENCER, M. (2003), *Jöntürk Modernizmi ve “Alman Ruhü”*, İstanbul: İletişim Yayınları

- GEORGEON, F. (2009), “Osmanlı Devletinde Türk Milliyetçiliğinin Yükselişi, 1908-1914”, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930*, (çev. Ali Berktaş), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2.bs., s.23-37
- GÖLE, N. (2002), “Batı Dışı Modernlik: Kavram Üzerine”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, (ed. Uygur Kocabaşoğlu), İstanbul: İletişim Yayınları, 2.bs., s.56-67
- GÖLE, N. (2008), *Mühendisler ve İdeoloji: Öncü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinlere*, İstanbul: Metis Yayınları, 4. bs.
- GÜVENÇ, B. (1989), *Japon Kültürü*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- HAROOTUNIAN, H. D. (1960, August), “The Economic Rehabilitation of the Samurai in the Early Meiji Period”, *The Journal of Asian Studies*, Vol.19, No.4, p.433-444.
- HOBSBAWM, E. J. (2005), *İmparatorluk Çağı, 1875-1914*, (çev. Vedat Aslan), Ankara: Dost Kitapevi, 3.bs.
- HUFFMAN, J. L. (1990, Summer), “Book Review: Victorian Missionaries in Meiji Japan: The Shiba Sect. 1873-1900 by Cyril Hamilton Powles”, *Pasific Affairs*, Vol.63, No.2, p.260-261.
- JANSEN, M. B. (1965), *Changing Japanese Attitudes Towards Modernization*, Princeton: Princeton University Press.
- KARLIN, J. G. (2002, Winter), “The Gender of Nationalism: Competing Masculinities in Meiji Japan”, *Journal of Japanese Studies*, Vol.28, No.1, s.41-77.
- KARPAT, K. H. (2008), “Vefatının 90. Yılında Gerçek Abdülhamid’in İzinde” BİSAV, 17 Ekim 2008 tarihli konferans
- KAYA, M. (2006), “Tanzimat Fermanı”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, (ed. Mehmet Ö. Alkan), İstanbul: İletişim Yayınları, 7.bs., s.449-451
- KENNEDY, P. (1990), *Büyük Güçlerin Yükselişler ve Çöküşleri*, (çev. Birtane Karanakçı), Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2.bs.
- KOÇAK, C. (2006), “Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, (ed. Mehmet Ö. Alkan), İstanbul: İletişim Yayınları, 7.bs., s.72-82
- KÖSEBALABAN, H. (1998), “Japon Grand Stratejisi: Yirminci Yüzyıl Japon Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim”, *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Yıl:3, S.5, s.57-98
- KÖSOĞLU, N. (2009), *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Ziya Gökalp*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2.bs.

- KÜÇÜKÖMER, İ. (1994), “Japon Kalkınması ve Türkiye”, *Cuntacılıktan Sivil Toplumla*, (içinde) İstanbul: Bağlam Yayınları, s.177-192
- LATOURETTE, K. S. (1963), *A Short History of the Far East*, New York: Macmillan
- LEWIS, B. (2008), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (çev. Boğaç Babür Turna), Ankara: Arkadaş Yayınevi
- LONE, S. (2000), *Army, Empire and Politics in Meiji Japan*, New York: Palgrave.
- MANNHEIM, K. (1940), *Man and Society in an Age of Reconstruction*, London: Routledge&Kegan Paul
- MITSUKUNI, Y. (1984), *The Hybrid Culture: What Happened When East and West Met*, Tokyo: Cosmo Public Relations Corp.
- ORTAYLI, İ. (2004), *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 18.bs.
- ORTAYLI, İ. (2006), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İstanbul: Alkım Yayınevi
- OZANKAYA, Ö. (1964), “Japonya'nın Modernleşme Denemesi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.20, S.1, s.294-309
- PAMUK, Ş. (2007), “Economic Change in Twentieth Century Turkey: Is the Glass More Than Half Full?”, *The American University of Paris*, Sunum Tarihi: 27 Ocak 2007, Working Papers, No.41.
- PICKEN, S. D. B. (2004), “Modernization without Westernization”, *NUCB Journal of Economics and Information Science*, Vol.48, No.2, p.170-179.
- QUO, F. Q. (1972), “Democratic Theories and Japanese Modernization”, *Modern Asian Studies*, Vol.6, No.1, p.17-31.
- SAINAI, R. (1964), *The Challenge of Modernization: The West's Impact on the Non-Western World*, London: Chatto&Windus, Inc.
- SAKATA, Y. & J. W. HALL (1956, November), “The Motivation of Political Leadership in Meiji Restoration”, *The Journal of Asian Studies*, Vol.16, No.1, p.31-50.
- SHIBA, R. (1998), *The Last Shogun: The Life of Tokugawa Yoshinobu*, New York: Kodansha International
- SILBERMAN, B. S. (1976, May), “Bureaucratization of the Meiji State: The Problem of Succession in the Meiji Restoration”, *The Journal of Asian Studies*, Vol.35, No.3, p.421-430.
- SMITH, T.C. (1959), *The Argarian Origins of Modern Japan*, Stanford: Stanford University Press.
- STEELE, M. W. (1989), “From Custom to Right: The Politicization of the Village in Early Meiji Japan”, *Modern Asian Studies*, Vol.23, No.4, p.729-748.

- STORRY, R. (1990), *A History of Modern Japan*, London: Penguin Books
- SUGİYAMA, C. (1968), “The Development of Economic Thought in Meiji Japan”, *Modern Asian Studies*, Vol.2, No.4, p.325-241.
- SÜREYYA, S. (2001), *Büyük Japonya*, İstanbul: Kitapevi Yayınları
- ŞAKİR, Z. (1994), *Sultan Abdülhamid ve Mikado*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2.bs.
- TARİH VAKFI (1999), “Tarihçinin Mutfağı: 20 Mayıs 1999 tarihli ‘Tarihçinin Mutfağı’ Söyleşimizin Konuğu Selçuk Esenbel’ di” <http://www.tarihvakfi.org.tr/icerik.asp?IcerikId=71> (27.10.2009)
- TOPRAK, Z. (1982), *Türkiye’de Milli İktisat 1908-1918*, Ankara: Yurt Yayınları
- TÖZEREN (ESENBEL), S., (1984a), “Japonya’da Toprak Düzeni ve Kapitülasyonlar”, *Toplum ve Bilim*, S.25-26, s.39-56.
- TÖZEREN (ESENBEL), S., (1984b), “Japon ‘Eğitim Modeli’ ve Doğu-Batı Sorunsalı”, *Toplum ve Bilim*, S.25-26, s.23-37.
- TUNÇAY, M. (1981), *Türkiye’de Tek Parti Yönetiminin Kurulması: 1923-1931*, Ankara: Yurt Yayınları
- TURGUT, M. (1984), *Japon Mucizesi ve Türkiye*, İstanbul: Dergâh Yayınları
- TÜRKÖNE, M. (2006), *Türk Modernleşmesi*, Ankara: Lotus Yayınları, 2.bs.
- UÇAROL, R. (2000), *Siyasi Tarih (1789-1999)*, İstanbul: Filiz Kitapevi, 5.bs.
- WARD, R. E., RUSTOW, D. A. Ed. (1964), *Political Modernization in Japan and Turkey*, Princeton: Princeton University Press
- WILLIAMS, D. (1994), *Japan: Beyond the End of History*, London: Routledge
- YILDIZ, A. (2007), *Ne Mutlu Türküm Diyebilene*, İstanbul: İletişim Yayınları, 3.bs.
- YUMIKO, K. (1999), “Türk ve Japon Çağdaşlaşmasında Laiklik Sorunsalı: Türk ve Meiji Devrimlerinde Din Politikaları”, *Çağdaş Japonya’ya Türkiye’den Bakışlar*, (ed. Selçuk Esenbel, A. Murat Demircioğlu), İstanbul: Simurg Yayınları, s.149-179
- ZÜRCHER, E. J. (2001), “Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, (ed. Ahmet İnsel), İstanbul: İletişim Yayınları, s.44-55
- “Umarım Japonlar Müslüman Olur”, *Milliyet*, 4 Haziran 2003